Mnemòsine

Revista Catalana de Museologia

Número 15, any 2025

El Museu del Barroc de Catalunya. Projecte i programa en procés

Francesc Vilà Noguera

23/04/2025

Abstract

"La nature a des perfections pour montrer qu'elle est l'image de dieu et des défauts pour montrer qu'elle n'en est que l'image"

Blaise Pascal, *Pensées*, 934 (580)

El 21 de febrer de 2024 es va inaugurar el Museu del Barroc de Catalunya. Es tracta, de fet, de la primera fase de la implementació d'aquest important projecte museístic, que s'estableix amb voluntat de servei al país i a l'art català de l'època del barroc. Es tracta també del projecte de renovació integral i actualització del Museu de Manresa, una institució amb 128 anys d'història. Aconseguir la modernització i posada al dia de les instal·lacions del Museu de Manresa i agençar un projecte rellevant per al país a l'entorn del patrimoni artístic de l'època del barroc —el Museu del Barroc de Catalunya— eren els objectius de l'actuació per tal d'encarar els reptes museístics, patrimonials i socials del present.

La col·lecció d'art dels segles XVII i XVIII, especialment retaulística, conservada al Museu de Manresa, la seva posició en el programa Territori Barroc de la Generalitat de Catalunya, el programa endegat de col·laboració amb el Museu Nacional d'Art de Catalunya i el programa Manresa 2022 de l'Ajuntament de Manresa són factors que estan a l'origen immediat d'aquest projecte de conservació, recerca i difusió del patrimoni artístic.

Ara que farà un any de l'obertura de les sales d'exposició, primera fase per a la implementació del nou Museu de Manresa - Museu del Barroc de Catalunya, és bo informar sobre la motivació del projecte per posar les bases per avaluar-ne la progressiva implementació.

A. Del Museu de Manresa al Museu del Barroc de Catalunya

Com explicarem al llarg d'aquest article, el Museu del Barroc de Catalunya és resultat del creixement del Museu de Manresa, amb el qual afronta una nova etapa per a la seva posada al dia com a institució al servei del patrimoni cultural i confirma i consolida la seva orientació cap a una especialització que ja estava mostrant des de fa força anys.

Les primeres accions que portaran a la creació efectiva del Museu de Manresa les datem als anys 80 del segle XIX. Al final, l'Ajuntament de la ciutat inaugurarà oficialment el museu l'any 1896. Estem, per tant, en una institució ben

centenària, amb una llarga trajectòria al servei del patrimoni de la ciutat i el seu entorn territorial, que, fruit d'aquest recorregut, ha aplegat en el seu si una important col·lecció patrimonial(1). És una institució amb una vida plena d'alts i baixos que arribada al segle XXI, malgrat el seu continuat creixement o potser justament com a resultat d'aquest fet, arrossegava importants mancances tant pel que fa a l'exercici de les funcions museístiques com en relació amb l'edifici on el museu té l'estada.

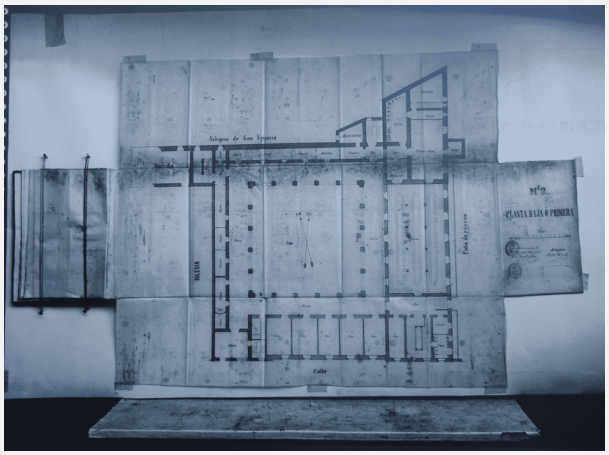

Plànol de la reforma de l'edifici, c. 1860.
Arquitecte Modest Fosas.

Sala del museu aleshores ubicat a l'edifici de l'Ajuntament de Manresa, c. 1919.

Alhora, el museu ha d'acomodar-se conceptualment també per encarar els reptes que l'actualitat museística ha anat definint i que d'alguna manera es recullen en els valors que la nova definició de museu de l'ICOM acaba incorporant finalment: la noció de museu social, i els objectius d'accessibilitat, inclusivitat, sostenibilitat; en fi, d'institució èticament compromesa amb la seva comunitat.

1. Presentació, justificació

Segurament ens cal, d'entrada, plantejar-nos la pregunta sobre per què un museu del barroc (de Catalunya) a Manresa i al Museu de Manresa? És ben cert que al país ja hi ha museus dedicats a aquest moment cultural, artístic i històric. Hi ha el Museu Nacional d'Art de Catalunya, és clar, i pel que fa la presentació històrica global, el Museu d'Història de Catalunya. I molts museus catalans conserven patrimoni barroc, alguns, no cal dir-ho, amb fons ben importants. I disposem d'edificis i monuments escampats arreu del país. Cal, doncs, justificar la necessitat i el sentit d'un projecte com aquest i, també, la seva ubicació. I caldrà fer-ho per la via de descriure'n uns continguts, interessos i objectius diferencials i útils.

Comencem per l'entorn manresà, i per què és plausible fer-ho a Manresa:

—Hi ha una justificació **des de la història de l'art**: l'esplet dels tallers d'escultors manresans dedicats a la retaulística des de principis del segle XVII i amb continuïtat més enllà de l'acabament del segle XVIII. Una part important de l'obra efectuada per aquests autors s'ha acabat conservant al Museu de Manresa. En bona part és conseqüència de la dissort de la Guerra Civil de 1936-39. Hi va haver tallers escultòrics, autors, que van actuar arreu del país, de Tarragona a Perpinyà, de Lleida a Barcelona. I obra de qualitat rellevant en el context artístic català, especialment en la talla daurada i policromada, al llarg dels segles XVII i XVIII. Nombrosos estudis corroboren aquest interès ja des dels moments més incipients de la recuperació universitària de la recerca de l'art de l'època moderna. Com que en aquest article no correspon fer una bibliografia extensa, esmentem, centrats en el context manresà i sense entrar en el detall d'altres llibres, articles i autors possibles, els treballs de Josep M. Gasol: *José Sunyer, escultor manresano* (Barcelona, 1949) i el seu article "L'escola barroca manresana" a la *Revista de Catalunya* (1986). I sobretot, les recerques de Joan Bosch i Ballbona: "Novetats a l'entorn de Pere Cuquet: les teles del retaule major del Carme de Manresa", publicada a *El Barroc català (Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987)* (Barcelona, 1989); *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII* (Manresa, 1990), o l'article "Episodis artístics del segle daurat (1630-1730 c.)" (Manresa, 2014). I, encara, per l'amplitud i referència temàtica o territorial caldria recordar: del mateix Joan Bosch (editor), el catàleg: *Alba Daurada* (Girona, 2006), o de Carme Bergés (coordinadora), el catàleg *Artesans del Barroc* (Cervera, 2020).

–La mateixa **història del museu** i les col·leccions que s'hi han aplegat des de les darreres dècades del segle XIX en

fan una institució amb un fons patrimonial rellevant i amb un fons d'art de l'època del barroc notable. Aquesta circumstància sempre s'ha procurat posar de manifest en les sales d'exposició permanent del museu, alhora que ha estat motiu del posicionament del museu per aconseguir un reconeixement adequat en aquest sentit de part de les institucions del país. També ha orientat la política de relacions i intercanvis i, especialment, els acords de col·laboració fets amb el MNAC en vistes a la presentació d'obra del seu fons al museu manresà.

Una sala del Museo Municipal, des de 1940 fins a la seva ubicació actual a l'Antic Col·legi de Sant Ignasi, c. 1950.

Sala del barroc, any 1977.

—Finalment hi ha **un moment concret**, entorn de l'any 2014, en què totes aquestes circumstàncies diverses conflueixen. L'Ajuntament de Manresa inicia el programa Manresa 2022, que serà el catalitzador que permetrà la definició d'aquest projecte, que aquest any estrenem. En efecte, a l'entorn de la commemoració dels cinc-cents anys de l'estada d'Ignasi de Loiola a Manresa s'inicien diverses actuacions, una de les quals posa el seu centre en l'edifici on el museu té la seu: l'Antic Col·legi de Sant Ignasi. I de l'edifici i la significació ignasiana de l'entorn urbà on s'ubica, es passa a prendre en consideració el fons barroc que el museu conserva. Ignasi de Loiola no pertany pas al barroc, és clar, però l'orde religiós que genera i la seva acció posterior, tant a la ciutat com arreu, escauen del tot en l'assumpció de criteris i formes barroques o, fins i tot, en defineixen i promouen algunes. És en aquest moment que prenen força les propostes que fins aleshores havien estat a l'entorn del museu per conformar el projecte Museu del Barroc de Catalunya - Museu de Manresa. És un projecte que ja assumeix d'entrada una vocació d'explicar l'època del barroc a Catalunya a partir del cas manresà. Està fet amb el convenciment que no tanca ni "totalitza" el fenomen barroc, la seva presentació, sinó que assumeix el fet de donar-lo a conèixer i obrir-lo. Entre aquest 2014 i fins més o menys el 2018 s'acabarà concretant l'entorn institucional i el nom i els objectius del

projecte final.

2. El barroc, un fenomen complex i apassionant

L'època del barroc és el temps de les imatges, de representar el món en imatges expressives, narratives i naturalistes. És el temps, ple de contradiccions i d'experiments, on es va obrint pas el món modern. Com un espai d'espera on passen moltes coses, un temps de confrontació, i complex, on es posen en qüestió tantes coses rebudes i es va obrint pas un pensament nou entre formes socials canviants.

Però l'època del barroc a Catalunya, en general els segles moderns, ha estat poc afavorida per la recepció social i històrica posterior, especialment entre els cercles que en diríem "cultes". Des de les valoracions proposades pels entorns il·lustrats al canvi de segle XVIII, seguint per les consideracions històrico-romàntiques afavoridores d'una visió de país en "esplendor medieval" i fins a algunes consideracions de vocació "noucentista" que encara podríem resseguir en textos de ben avançat el segle XX,(2)l'època del barroc a Catalunya podem dir que no ha estat "afortunada". A això hi hauríem d'afegir encara les successives destruccions en temps de guerres que ha provocat la desaparició en un percentatge importantíssim d'un patrimoni moble que devia ser majoritari a Catalunya durant molts segles.

L'interès pel barroc es recupera, primer segurament en un debat de caràcter conceptual, o formalista en l'àmbit de l'estètica (quasi filosòfica) als primers anys del segle XX. I progressivament agafa interès per les obres i les produccions concretes i, encara més tardanament, per les formes de vida. A casa nostra, afortunadament, alguns estudiosos van mantenir-ne l'interès i des dels pioners Cèsar Martinell, Joan Ainaud, Santiago Alcolea i, especialment, a la dècada dels anys 80 del segle passat s'assoleix un recuperació dels estudis sobre aquests anys amb treballs sòlids com els que encapçalen Joan Ramon Triadó i Joaquim Garriga, que al seu torn generaran grups d'estudiosos i obriran espais de recerca en àmbits universitaris que es consolidaran progressivament a mesura que va avançant cap al final el segle XX. Avui no podem dir que el barroc sigui un desconegut, si més no en l'àmbit acadèmic. La quantitat de publicacions, articles i treballs de recerca que se li dediquen és ben important.

És arriscat i reca, pels oblits inevitables, esmentar noms en aquest context. Però cal ressenyar els volums publicats per Edicions 62 dedicats a l'art català dels segles XVII i XVIII (Joan Ramon Triadó) i del segle XVI (Joaquim Garriga amb Marià Carbonell), els anys 1984 i 1986 respectivament. De Joan Ramon Triadó tenim present també l'exposició *L'època del barroc*, que va comissariar al Palau Reial de Pedralbes l'any 1983. De Joaquim Garriga, recordem la seva disposició al que podríem anomenar una ètica de la recerca que reclamava la capacitat intel·lectual i el rigor de l'investigador més enllà de la consideració (o prejudici) previ sobre el camp on s'exerceix la recerca. Recordem, també, la celebració de les jornades sobre el barroc català a Girona l'any 1987 i publicades a Barcelona al 1989 (vegeu la nota 2) com un moment central o frontissa que assenyala la consolidació de la recerca sobre aquesta època i l'augment constant d'investigadors. I la composició pluridisciplinària amb què es van plantejar i que voldríem tenir també present per a aquest museu: arts plàstiques, música, literatura, arts escèniques… Al pròleg de l'edició de les actes d'aquestes jornades, Albert Rossich expressava que li "agradaria que aquest llibre es valorés com una fita en la dignificació de l'art barroc català", desig que ben segur podem donar per acomplert, i no només en tant que fita reconeguda que aglutina la recerca anterior, sinó perquè assenyala l'obertura d'aquest camp de recerca, que a partir d'aleshores veurà un notable creixement amb un esplet de recerques i investigadors.

Tanmateix, malgrat que és una forma artística molt present al país, i als museus també, cal dir que encara és un desconegut per a molts i que algun dels perjudicis tradicionals encara persisteixen.

Maria Garganté atribueix a aquesta època un qualificatiu que s'aplica a altres moments històrics, penso que amb força encert, mostrant la mala consciència amb què en aquest país encara ens adrecem a allò que passava a Catalunya als segles XVI, XVII i XVIII. Ella afirma que a l'època del barroc, i al barroc com a forma artística, encara ens hi acostem com a una època o un patrimoni "incòmodes".

Malgrat que el barroc ja no és un territori eixorc, desconegut, i malgrat que la recerca ha fet presents nombrosos testimonis d'aquests anys —tant en un registre popular, urbà, com en obres artístiques rellevants—, sovint, encara, es passa davant obres i testimonis de l'època del barroc sense veure-les. Probablement perquè, com ens recorda

Francesc Miralpeix citant John Berger, per veure una cosa cal mirar-la perquè “només veiem allò que mirem i mirar és un acte voluntari”.(3)

En aquesta orientació veiem la necessitat i la possibilitat d’aquest Museu del Barroc de Catalunya que ara iniciem. Un projecte per a la posada en valor d’aquest patrimoni, que ha d’assentar-se, recollir i promoure tots els treballs efectuats per al seu coneixement i difusió. Es presenta amb voluntat de servei de tot allò que ja hi ha al país. El Museu del Barroc ha d’assolir una funció pròpia que no passi per suplir ni substituir res. Haurà de generar un discurs global sobre l’època, un discurs i una exposició que desvetlli interès i provoqui atractivitat cap a aquest “barroc”, entès com aquell fenomen cultural ric i complex del qual encara ens queda molt per conèixer i en el qual hi ha molts elements que poden intervenir en els debats del pensament i la creació artística contemporanis. Des d’alguns factors històrics que aleshores comencen (el colonialisme eurocèntric, per exemple) fins a la complexitat dels grups socials que a partir d’aquests segles i amb la diversificació de formes de producció també es diversifiquen. O la formació del “jo” modern amb totes les conseqüències, que en alguns casos (potser en la seva dissolució?) formen part de debats actuals. I, més en concret, la posada en joc d’algunes tendències o conceptes estètics —el gust, la lletjor, l’efímer…— que també ressonen en el nostre present.

Des del museu hem de desvetllar la mirada del barroc. Hem d’afavorir que se l’entengui i que s’entengui, alhora, que no és igual a la nostra mirada. També descobrir tot l’entorn de cultura popular, social i domèstica, les formes de vida que es despleguen en aquests segles.

El MBC ha d’estar a favor de la recerca universitària i esforçar-se per ser un lloc de trobada i de difusió de coneixement. Assolir una funció dinamitzadora del sector i afavorir que aquesta recerca es faci pública.

No sembla fàcil per a un patrimoni com aquest, del qual ens ocupem, i en el nostre entorn social demogràficament canviant i divers dur a la pràctica la idea de museu orientat a la participació de la comunitat, compromès amb els debats contemporanis… Però qui sap si justament per les nombroses contradiccions que podem anar desvetllant pot ser que tinguem entre mans un patrimoni especialment interessant per a afrontar aquests reptes si els assumim des d’una lectura crítica de la formació cultural occidental moderna.

B. El projecte museístic i arquitectònic en un entorn de transformació urbana

1. Un nou pla museològic per a una institució que cal renovar

Com dèiem, ja entre els anys 2014-2017 han començat algunes actuacions. D’una banda, és l’any que el museu comença una relació de col·laboració amb el MNAC per exposar en una de les seves sales, de manera estable, pintures d’Antoni Viladomat i Manalt.

Una de les sales dedicades al barroc al museu l'any 2012.

Per altra banda, la Generalitat de Catalunya, amb l'ICRPC, està avançant en la definició del programa Territori Barroc, que atorga al Museu de Manresa un punt de centralitat en el seu plantejament. I, encara, l'Ajuntament de Manresa inicia el programa Manresa 2022, que incideix directament en el museu en tant que edifici i col·lecció. Això comportarà la redacció de dos projectes importants: d'una banda, es redactarà un **nou pla museístic** que el redefinirà pel que fa als objectius patrimonials, expositius, funcionals i d'ocupació d'espais a l'edifici i, paral·lelament, es durà a terme la redacció d'un **avantprojecte director arquitectònic** que haurà d'ordenar i permetre la planificació de les intervencions sobre l'edifici de manera racional.

És en aquest moment que se signarà un conveni entre l'Ajuntament i la Generalitat per al desplegament del Museu del Barroc de Catalunya - Museu de Manresa a l'edifici de l'Antic Col·legi de Sant Ignasi, on haurà d'ocupar tota la primera planta. El conveni vehicularà la primera fase d'aquesta actuació, que s'implementarà a les ales sud i oest de l'edifici. L'Ajuntament, mentrestant, gestiona i aconsegueix finançament adequat per a l'actuació de rehabilitació de l'Antic Col·legi de Sant Ignasi i la construcció d'un nou bloc d'accessos desplegant allò que l'avantprojecte descrivia. Som a l'any 2017, i aleshores complicacions d'ordre polític, tècnic constructiu i, poc després, sanitàries prou conegudes allargaran els terminis de realització de les actuacions.

2. L'actuació en l'edifici. L'avantprojecte director arquitectònic i el seu desenvolupament

Des del punt de vista del pla museístic, i centrant-nos només en allò que aquí ens interessa, diguem que definia el Museu de Manresa actuant sobre dos eixos diferenciats que anomenava Descobrir Manresa (que inclou el programa d'acció del museu sobre el seu entorn territorial i humà més proper i les extensions del museu a la trama urbana) i el Museu del Barroc, que reunia el fons d'art d'època del barroc que el museu conserva (i per al qual ja preveia la complicitat amb el MNAC i el vincle amb el programa de difusió de l'art barroc de la Generalitat de Catalunya).

Aquest pla va ser redactat per l'empresa STOA entre 2016 i 2017. Per facilitar entendre el context de l'actuació que comentem i sense entrar en detalls d'aquest pla, diguem que, aplicat a l'edifici (l'Antic Col·legi de Sant Ignasi és un edifici construït per l'orde jesuïta cap al 1750, que s'alça en planta baixa i tres plantes a l'entorn d'un claustre de planta quadrangular i aire barroc classicitzant), el pla preveia dedicar la planta baixa amb el claustre a espais públics i per a activitats, dedicar tota la primera planta al Museu del Barroc i tota la segona a l'exposició de la resta de col·leccions del museu. La planta tercera es dedicava a la construcció d'uns nous espais de magatzem i àrees de treball tècnic. Això es va assumir en el projecte arquitectònic, que juntament amb la rehabilitació integral de l'edifici incorporava la construcció d'un nou bloc d'accessos i circulació de públics i una intervenció global curosa i potenciadora dels valors històrics de l'edifici i les seves vicissituds.

En paral·lel, i d'acord amb aquesta nova descripció del museu, es desenvolupa el projecte de reforma arquitectònica. Des del museu, atenent la seva història i la de l'edifici de l'Antic Col·legi de Sant Ignasi, es feien alguns requeriments a la intervenció arquitectònica.

Sala Antoni Viladomat. Any 2014, fons del MNAC (foto de F. Vilà).

Que retòricament posés en valor el museu com a institució viva i en relació amb la ciutat, que es remarqués la presència i, alhora, integrés l'edifici en l'entorn urbà; que es generessin els espais de treball i els àmbits adequats perquè el museu pogués desplegar totes les funcions de conservació, recerca i difusió; que posés en valor la seva funció en la protecció del patrimoni remarcant-ho amb la intervenció de la rehabilitació de l'edifici. L'actuació de rehabilitació arquitectònica ha estat integral per a tot l'edifici i, a banda de la construcció del nou bloc d'accessos —la més vistent i complexa sens dubte i que resol les circulacions de públic a l'edifici i el vincle d'aquest amb la ciutat—,s'han rehabilitat les galeries del claustre i dues sales annexes on podrem desplegar activitats al servei de públics diversos, s'han restaurat les façanes exteriors a les ales sud i oest i, sobretot, s'han renovat els forjats de totes les plantes de l'edifici, resolent amb això problemes estructurals crònics que impedien fins ara una ocupació adequada dels espais.

Vista del claustre abans de l'inici de les obres.

Inici de les obres a la façana oest, setembre de 2020 (foto de F. Vilà).

David Closes i Núñez és l’arquitecte autor del projecte. Va redactar l’avantprojecte director arquitectònic i, en la seva aplicació, ha redactat i dirigit el projecte de rehabilitació global i dels nous accessos amb un llenguatge personal i contemporani. És una proposta que, remarcant la diversitat, fa que allò nou penetri en allò precedent amb un joc plàstic que posa en valor totes dues situacions. Li hem demanat que ens redactés el següent apartat d’aquest text i que ens exposés els criteris globals de la intervenció i, més específicament, el projecte per als nous accessos i la façana oest de l’edifici.

La proposta arquitectònica per al Museu del Barroc de Catalunya. Nous accessos David Closes i Núñez, arquitecte

Rehabilitació dels forjats de l'edifici, març de 2021 (foto de F. Vilà).

El bloc dels nous accessos al museu (foto d'Adrià Goula).

A vegades es produeixen casualitats sorprenents. Entre 2003 i 2011 vaig intervenir a l'antic convent de Sant Francesc de Santpedor per convertir-lo en un auditori. La intervenció es produí en un antic convent del segle XVIII, del qual només restava l'església; les ales que formaven el claustre del convent havien desaparegut. Cinc anys després, a la ciutat de Manresa, teníem entre mans un encàrrec invers a l'anterior: la intervenció a l'antic Col·legi de Sant Ignasi, un complex religiós d'estructura conventual l'església barroca del qual havia desaparegut; només en restaven les ales de l'antic col·legi jesuïta al voltant d'un claustre. En els dos casos la intervenció arquitectònica que calia afrontar es produïa en edificis amputats d'un dels seus dos components essencials.

La construcció dels nous accessos a l'edifici de l'antic Col·legi de Sant Ignasi s'emmarca en el projecte de renovació global del complex edificat que ha de permetre racionalitzar, actualitzar i replantejar els espais museístics en part ja existents a l'edifici. Les intervencions previstes han de permetre que l'edifici acabi acollint el Museu del Barroc de Catalunya i el Museu d'Història de la Ciutat de Manresa.

El projecte de nous accessos a l'edifici planteja uns nous volums que contenen tant els nous espais de vestíbul del museu com els nous accessos principals a les diferents plantes de l'edifici. Els nous volums, situats davant de l'antiga mitgera entre el col·legi i l'església, estan disposats de manera que permeten conformar la nova façana principal de l'edifici públic i, al mateix temps, permeten mantenir les vistes sobre els elements més destacats de les empremtes de l'antiga església que resten sobre la mitgera.

L'actuació dels nous accessos principals a l'edifici va més enllà de resoldre la nova façana oest de l'antic col·legi dels jesuïtes: l'actuació planteja una nova manera de percebre tant l'edifici com l'entorn urbà. Els nous accessos al museu creen un recorregut que permet gaudir de vistes inèdites sobre elements clau de l'antic Col·legi de Sant Ignasi (el claustre, la volta de canó a doble espai de l'ala oest o les empremtes de l'antiga església sobre la mitgera), sobre el paisatge urbà proper (la plaça Sant Ignasi i l'orografia urbana de l'antic torrent de Sant Ignasi) i sobre elements destacats del paisatge patrimonial de la ciutat (la basílica gòtica de la seu, la torre de defensa de Santa Caterina o la muntanya de Montserrat). El recorregut del nou sistema d'accessos culmina, a la seva part més alta, amb una grada encarada al paisatge urbà.

La intervenció arquitectònica

El complex jesuític de l'antic Col·legi de Sant Ignasi va ser construït, pel que fa l'església i a les ales oest i nord del col·legi, al llarg del segle XVIII i a inicis del segle XIX. Les ales situades a l'est i sud del claustre (i les remuntes de les ales oest i nord) foren construïdes a la segona meitat del segle XIX. L'església barroca fou enderrocada el 1936 durant la Guerra Civil.

El projecte dels nous accessos del Museu del Barroc de Catalunya ha inclòs, per una banda, la construcció dels nous volums sobre l'antiga mitgera entre l'església i el col·legi i ha inclòs, per l'altra, la intervenció a les galeries del claustre, la intervenció a l'escala nord-oest del segle XVIII i la construcció d'un nou nucli d'escales i accessos a la part sud de l'edifici.

Els principals criteris adoptats en les solucions del projecte es poden agrupar en les tres categories següents:

[1]. Criteri arquitectònic i patrimonial

La utilització de sistemes constructius i llenguatges arquitectònics netament contemporanis en els nous elements introduïts en la transformació de la part oest de l'antic col·legi havia de permetre assolir els objectius següents:

—Aconseguir passar de l'existència d'un element residual (una mitgera) a una façana principal de l'edifici tot integrant els valors de la mitgera (empremtes de l'església desapareguda) en la solució final.

—Afegir riquesa i complexitat espacial a les parts de l'edifici on s'ha intervingut: a la mitgera, al nou accés cap al claustre, a l'itinerari d'accés cap al nou vestíbul del museu o en les petites intervencions que posen en relació la planta entresol amb el claustre (tribuna i replà de la rampa).

—Fer recognoscibles i identificables les etapes i els processos constructius de l'edifici, des dels més antics fins als més contemporanis.

[2]. Criteris constructius i estructurals

S'han utilitzat aquelles solucions estructurals i constructives que permetien donar resposta als objectius arquitectònics i d'intervenció en el patrimoni descrits als tres punts anteriors. Així, els principals criteris adoptats en les solucions constructives i estructurals de la intervenció són els següents:

—*Esventraments*: l'actuació ha desenvolupat intervencions de transformació important sobre diversos murs de l'edifici. Aquestes intervencions en profunditat es van plantejar en les zones més idònies tant des del punt de vista constructiu com des del punt de vista de generació de riquesa espacial i de minimització de l'afectació patrimonial.

—*Juxtaposició d'elements històrics i contemporanis*. La intervenció ha afegit elements contemporanis (formalment i constructivament) sobre elements precedents que s'han consolidat. La conjunció de nous elements i elements històrics ha pretès generar un resultat nou fruit del contrast i del diàleg.

—*Explicitació de les solucions constructives i estructurals*. Tant en els nous elements com en la consolidació dels existents, s'ha aplicat el criteri de deixar a la vista (en uns casos de forma directa i en altres de forma més subtil) les lògiques constructives i estructurals de l'edifici.

—*Control tèrmic i climàtic*. Els nous accessos s'emplacen sobre una mitgera orientada a oest, en un espai, però amb vistes cap al sud. D'acord amb aquest fet, el conjunt de façanes i cobertes dels volums dels nous accessos s'ha revestit amb panells de planxa d'alumini perforada i estirada (*déployé*). Per una banda, la disposició dels panells de *déployé* actua com a element de ventilació i dissipació de l'escalfor solar a l'estiu. Per l'altra, la geometria dels talls i l'estirament del *déployé* fan que el revestiment dels volums actuï de *brise-soleil* controlant la incidència del sol d'acord amb l'orientació i l'època de l'any.

—*Durabilitat i envelliment*. El projecte ha definit solucions que han d'assegurar la durabilitat, el baix manteniment i un bon envelliment de les solucions constructives, especialment a l'exterior.

[3]. Recuperació de vincles

L’actuació pretén actuar com a “mecanisme” que faciliti als ciutadans el restabliment de vincles amb la ciutat (amb el paisatge urbà visible des dels nous volums) i amb l’edifici (realçant els valors espacials i constructius del complex jesuític). El restabliment de vincles és un pas previ necessari per garantir la continuïtat de la preservació del patrimoni construït i de la preservació del paisatge urbà patrimonial.

El projecte d’aquests nous accessos, redactat entre 2015 i 2022, ha actuat sobre una superfície total de 2.660 m^2. Sota la direcció de l’arquitecte autor del projecte, l’equip tècnic que hi ha treballat el formaven David Jiménez (arquitecte tècnic), Toni Vila (enginyer industrial), Bernuz-Fernàndez arquitectes (consultor d’estructures), Best Costales-Jaen (consultor d’estructures), Ramon Nieto (arquitecte), Sònia Cantacorps (arquitecta), Pere Foradada (arquitecte tècnic), Maria Vilaseca (delineant) i Anna Vilaplana (delineant). Les obres s’han executat entre 2016 i 2023 i han anat a càrrec de les empreses: Artífex Infraestructuras SL, Constructora D’Aro SA, Construcciones Fertres SL, Constructora del Cardoner SA, UTE Natur System SL i Solvetia SL, Rècop Restauracions Arquitectòniques SL i Constructora de Calaf SAU. El pressupost d’execució ha estat de 6.624.712 euros (IVA inclòs).

3. La proposta museogràfica. El Museu del Barroc de Catalunya. Fase 1

El projecte museogràfic que s’ha implementat i que es pot visitar al Museu del Barroc de Catalunya va ser redactat per un equip de treball interdisciplinari conformat per l’empresa Croquis, Dissenys, Muntatges i Realitzacions S.A. en tant que guanyadora del concurs d’idees que es va convocar amb aquest objectiu. La direcció del projecte ha estat de Juan Carlos Laverde (arquitecte), amb l’assessorament de l’historiador de l’art Damià Amorós Albareda. La resta de l’equip tècnic que hi ha participat l’integraven:

Anton Hansen Fors, Joan Manuel Soldevilla Albertí, Montserrat Moncau Mora, Maria Casadellà Xifra, Albert Cano Cuni i Roger Castro de la Visitación. La producció va anar a càrrec de l’empresa SONO Tecnologia Audiovisual S.L. i hi han participat també Full Screen (per la producció audiovisual), Carpintería Tempo (fusteria i metall), Manual Color (impressió gràfica) i la instal·lació d’obra original l’ha fet Croquis S.A. La producció museogràfica en aquesta primera fase del museu ocupa una superfície de 700 m^2 i el pressupost d’execució ha estat de 823.567,49 euros (IVA inclòs).

En la realització del projecte, i prèviament, en l’establiment dels criteris i requeriments per a la selecció del projecte més adequat per a dur a terme el nou museu es va comptar amb la participació de la Generalitat de Catalunya, amb l’assessorament de l’ICRCPC pel que fa al programa Territori Barroc i amb l’acompanyament científic dels doctors Joan Bosch i Ballbona, Francesc Miralpeix i Vilamala i Joan Yeguas i Gasó, aquest darrer en tant que conservador del Museu Nacional d’Art de Catalunya, institució que dona suport i comparteix el projecte. El museu ha coordinat i participat en el procés tant de l’obra civil com en la definició i producció del projecte museogràfic, la selecció d’objectes, etcètera.

A la proposta se li demanava que obeís a la idea global de presentar el patrimoni barroc del país, que respectés i manifestés la motivació de fer-ho al Museu de Manresa, que seguís les orientacions expressades al programa museològic per al Museu de Manresa, que fos flexible i tingués present el desplegament futur del Museu del Barroc a tota la primera planta de l’edifici, a partir d’aquesta proposta de fase 1; que tingués presents les condicions d’accessibilitat, circulació de públics, etcètera, per facilitar una visita agradable, confortable i de qualitat, que fos llegible i entenedora per a un públic ampli.

Es tractava de fer un museu dedicat a l’art català de l’època del barroc defugint els tòpics i proposant-ho com l’accés a un territori per descobrir. El barroc com a fenomen, però també allò que d’aquesta època, obres o autors ens parla en el nostre present. Buscant una situació que físicament acostés el visitant a l’obra original. Perquè, al fil del que deia Gilles Deleuze responent a una entrevista al 1995, “Si no se sabe descubrir la novedad de un autor en su época, se deja escapar también la eterna novedad que lleva consigo. Ya no se sabe descubrir lo que él es para siempre”. (4)

Es tractava, amb renovada innocència, de presentar un panorama, un paisatge. Ramon Triadó deia al pròleg de l'exposició *L'art barroc a Catalunya* de 1983 que era l'intent de presentar "una aproximació interdisciplinària a la complexa època del barroc en l'aspecte plàstic". Ara, en aquest museu sentim que continuem en aquest intent de presentar aquest paisatge però quaranta anys després i amb el resultat atès per tots aquests anys d'intensa i fructífera recerca. El Museu del Barroc al segle XXI ja no pot considerar que efectua un assaig pioner per endinsar-nos en un territori desconegut sinó que viu de la recerca feta i publicada que ens dona ja un paisatge ple, amb una orografia, valls i boscos i arbres i llocs ben descrits. El que cal, ara, és presentar-lo, facilitar-ne accessos i recorreguts per fer-lo transitable i entenedor. Donar-lo a conèixer i posar-lo a l'abast sense reticències ni prejudicis, amb les ressonàncies entre la historia i les persones d'aleshores i d'ara.

Les empremtes de l'església de Sant Ignasi, enderrocada el 1936, es remarquen en la intervenció arquitectònica (foto d'Adrià Goula).

Una visita a l'exposició permanent

En aquest primer moment l'exposició ocupa uns 650 m^2, que es preveu que arribin a prop de 1.500 m^2 a mesura que vagi avançant el desplegament del projecte. El criteri museogràfic prioritza l'accés directe a les obres; acompanyades, és clar, de recursos museogràfics actuals. I sense oblidar les al·lusions a l'entorn històric, al context, al moment on els objectes tenen significat concret.

A grans trets l'exposició es desplega sobre un cos central que s'efectua en tres moments: l'obra dels artistes i artesans, les formes de la representació i un recorregut seguint l'evolució social i estètica. Cadascun es desplega en àmbits temàtics més petits. No hi ha un recorregut o discurs lineal; la forma d'exposició és la successió d'aquests àmbits (que el projecte museogràfic anomena "càpsules interpretatives") construïts a partir d'una idea expressada en un títol i un text més aviat evocatius. L'obertura entre els àmbits afavoreix les interrelacions, la formació de constel·lacions significatives, les anades i tornades entre autors i cronologies. A l'inici i al final de la visita dos àmbits l'emmarquen: primer, un de breu on es contextualitza l'època i, especialment, la recepció —la fortuna i la dissort— que han tingut tant l'art com el pensament com la història de Catalunya d'aquests segles. Al segon, que es desplega en un audiovisual, hi tornarem al final d'aquest recorregut.

Entrem pròpiament a les sales amb un primer bloc que planteja la riquesa de **la producció artística**: *Uns segles daurats* (5)i *Artesans, artistes*. Maneres de producció econòmica durant molts anys paral·lels. Aquí hi trobarem les obres, algunes inèdites, dels pintors i els escultors més destacats. I es mostrarà la capacitat i destresa tècniques tan remarcables del món de l'artesanat.

Interior de l'àrea dels nous accessos (foto d'Adrià Goula).

Els nous espais museïtzats preparats per a la instal·lació d'obra original (foto de F. Vilà).

Sala La força de la representació (foto de Genís Sàez).

Les formes de la representació orienten com a tema les sales següents. La construcció d'escenaris narratius, la persuasió (normalment per via emocional) o, senzillament, la producció d'espais efímers on gaudir de realitats transformades (la festa, algunes exaltacions religioses…). *El teatre diví* i *El retaule*, expressió per excel·lència d'aquesta maquinària plàstica feta per persuadir i commoure. Una escenografia feta per atreure emocionalment i orientar en els continguts de la fe catòlica; també per a satisfer el gust i l'ànim de la comunitat o del comitent. El retaule del Roser de l'església de Sant Pere Màrtir dels Dominics de Manresa, una obra excel·lent de l'escultor Joan Grau daurada per Gabriel Adrià i Magí Torrebruna, als anys centrals dels segles XVII, s'hi exposa amb una presentació molt propera al visitant que permet apreciar-lo i gaudir-ne de manera excepcional. El retaule com a forma i la seva evolució al llarg d'aquests dos-cents anys acompanyen la presentació de l'àmbit.

Tot seguit, en la seqüència *En moltes ocasions i de moltes maneres* entrem a considerar les devocions populars. Del Roser, als exvots, a les marededeus trobades, a un santoral benefactor per a les necessitats quotidianes, la terrenalitat i l'efecte local de sants i santes… Trobarem aquí obres certament menors en qualitat i objectius estètics però que eren presents als espais de vida de les persones al llarg d'aquests segles.

La força de la representació ens porta a la voluntat narrativa de pintures i relleus, també l'expressivitat en les representacions exemptes i el retrat. Com si d'alguna manera s'apliquessin al lema *ut pictura poiesis*, les obres són propostes ofertes a la lectura entenedora, a l'exposició llegible d'històries o emocions. I millor com més naturalista, real i propera als espectadors sigui la descripció dels personatges i els paisatges.

Al llarg del recorregut per les sales del museu el visitant haurà trobat obres dels autors més representatius de l'activitat artística d'aquells anys al país. Pintors com Pere Cuquet, Pasqual Bailon Savall, Josep i Joaquim Juncosa, Antoni Viladomat, Pere Crusells, Joan Gallart, Antoni Rovira i Pau Torrens; Francesc Tramullas, Francesc Pla (El Vigatà), Pere Pau Montanya, Pau Montanya, Salvador Mayol, Bernat Flaugier… escultors com Agustí Pujol, Joan Grau, Pere Costa, Josep Sunyer Raurell, Ramon Amadeu, Jaume i Tomàs Padró, Feliu Ribes i alguns més. També, obres anònimes de pintura i escultura, algunes de caràcter i qualitat més popular. I l'artesanat, en general anònim: vidriers, argenters, ceramistes, ferrers, gravadors (amb xilografies dels Abadal i calcografies de F. Tramullas). I també presències musicals amb obres d'autors catalans que es poden fer sonar en cadascun dels àmbits del recorregut.

En aquest primer moment a les sales d'exposició es mostren prop de 190 obres. Cal fer un esment de les seves procedències. El fons propi del Museu de Manresa constitueix una mica més de la meitat d'allò que s'exposa. Per tant, comptem amb prop del cinquanta per cent d'obres d'altres procedències. D'una manera destacada, del Museu Nacional d'Art i de la Col·lecció Nacional d'Art de la Generalitat de Catalunya, que han acompanyat des de l'inici aquest projecte. Però també, i cal remarcar-ho, força museus del país han cedit obres per a aquesta exposició, ajudant així a donar sentit al nom del museu i a la voluntat de posar de manifest l'extensió d'aquest patrimoni al país. És important per al projecte del Museu del barroc de Catalunya que ja en la seva presentació manifesti la vocació de ser un projecte compartit. Així el Museu del Barroc acull obres cedides pels museus de Reus, Lleida, Mataró, Granollers, Vilafranca del Penedès (Vinseum), Cervera, Diocesà i Comarcal de Solsona, Episcopal de Vic, Diocesà de Barcelona, de l'Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona (Museu del Disseny, del Reial Monestir de Pedralbes, Etnològic, Museu de la Música), del Museu de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, o d'altres col·leccions de la mateixa ciutat de Manresa: església de Santa Maria de la Seu o Cova de Sant Ignasi. El Museu del Barroc de Catalunya deu un agraïment molt gran a totes aquestes institucions.

Els **Escenaris del barroc** és la sala on conclou la visita. Aquí refem i estirem el fil cronològic descrivint sis petits àmbits temàtics que fan un itinerari per l'evolució social, política i estètica al llarg d'aquests dos-cents anys. Moblar amb obres d'art les cases de nobles i burgesos enriquits portarà un encàrrec diferent a l'eclesiàstic, paral·lel al canvi social i a un nou gust estètic. Des de les primeres iconografies dedicades a Ignasi de Loiola fins a Josep Bernat Flaugier, ja en temps de les guerres napoleòniques, es mou l'arc temporal en aquesta sala. Diguem aquí que en el plantejament del discurs expositiu hem considerat "barroc" tot allò que, centrat en l'àmbit de la creació artística, es produeix a Catalunya al llarg dels segles XVII i XVIII. En l'exposició insistim poc en precisions estètiques, en cronologies o talls temporals. El període barroc es distribueix de manera diferent segons els països, segons les disciplines artístiques, etc. Si estèticament transcorre en moments diversos (manierisme, tardorenaixentisme, naturalisme, tenebrisme, rococó…) o políticament està marcat per fets o moments que assenyalen canvis sociopolítics notables, hem evitat remarcar-ho en la presentació expositiva. Hem preferit reservar per a

desplegaments paral·lels del discurs museístic l'aprofundiment en aquestes qüestions.

Sala Els segles daurats (foto de Genís Sàez).

Sala Escenaris del barroc (foto de Marta Pic).

Acabat aquest itinerari, en la mateixa sala, es produeix una potent modificació escènica per donar pas a aquell segon moment d'entorn que dèiem més amunt. Un canvi escènic ben barroc posarà en funcionament una projecció audiovisual envoltant, de gran format, que evoca i trasllada el visitant a paisatges barrocs arreu del país, mostrant la presència, la riquesa i l'atractiu d'aquest patrimoni i els seus entorns, els llocs i els monuments barrocs conservats. Forma part de la missió d'aquest museu provocar i difondre aquests itineraris i constitueix un dels eixos de treball per al creixement del projecte del Museu del Barroc de Catalunya, en aquest cas dins d'una vessant per afavorir el turisme cultural. Haver transformat la mirada, haver generat en el visitant la disposició a mirar per descobrir les presències del barroc al nostre entorn està a la base dels objectius del museu.

El museu preveu l'elaboració d'altres materials de suport a les visites, així com desplegar l'adequat entorn de difusió científica on informar de manera clara i concisa d'aquest entorn polític i social, i especialment de les precisions en l'evolució de les pràctiques plàstiques que es produeixen al llarg d'aquests segles. Són uns canvis que, al seu torn, comporten novetats i modificacions en la sensibilitat i en les mentalitats.

La voluntat del museu és ampliar la informació sobre dates, dades i context en l'entorn de la visita, incorporant altres recursos: visites guiades, audioguies, etcètera. És objectiu programàtic del Museu del Barroc de Catalunya presentar la riquesa i complexitat, les contradiccions i l'evolució de la pràctica artística i de la societat, en l'intent de descriure en fer-ho la mentalitat a l'època del barroc. El creixement del museu i la implementació dels seus programes comportarà el desplegament d'activitats complementàries al discurs expositiu.

El territori barroc és ampli no només geogràficament, sinó en el seu si mateix: arquitectura, arts plàstiques, les

festes, l’art efímer, l’escenografia, la música, la literatura, la llengua, societat i formes de vida, art, història, literatura, estètica, història de les mentalitats… Sobre això —perquè no s’entén art sense societat, ni estètica sense ètica—, el Museu del Barroc de Catalunya s’esforçarà, buscant els formats adequats per dur-ho a terme, per tal de millorar les visites i la satisfacció del visitant.

C. Aproximació a la definició, missió i reptes del Museu del Barroc

El Museu del Barroc de Catalunya es defineix i expressa la seva missió en la vocació de ser un punt de centralitat per al coneixement, la posada en valor, la interpretació i la difusió de l’art i la cultura de l’època del barroc a Catalunya.

Per assolir-ho proposarà una presentació interdisciplinari d’aquesta època —els segles XVII i XVIII— a Catalunya que sigui suport i referència per a la interpretació del patrimoni, material i immaterial, de la cultura del barroc. Amb una mirada sempre amatent a desvetllar-ne les referències en el nostre present.

El Museu del Barroc de Catalunya, en tant que institució patrimonial, té la voluntat de ser lloc de dipòsit de la col·lecció nacional d’art de l’època del barroc, sempre d’acord amb els altres museus amb qui podem compartir aquest espai i amb l’objectiu d’estar al servei de les necessitats discursives d’altres institucions museístiques catalanes.

El Museu del Barroc de Catalunya vol promoure el debat i la reflexió crítica a partir dels testimonis artístics i històrics de l’època del barroc. I, en fer-ho, participar i incidir en la creació i el pensament contemporanis.

El Museu de Manresa - Museu del Barroc de Catalunya és una institució orientada al servei de la societat i les persones, que afavoreix la seva participació i es compromet amb la comunitat i el seu desenvolupament. La inclusivitat en el discurs i en l’accés dels públics als continguts és un dels seus criteris de treball.

El Museu de Manresa - Museu del Barroc de Catalunya vol ser una institució respectuosa amb l’entorn natural i vetllarà pels objectius de sostenibilitat ecològica, mediambiental i de respecte a la natura. Se sent compromès amb tots els éssers amb qui compartim estada en aquest planeta Terra.

Entenem el Barroc com un paisatge, un territori, no només conceptual sinó físic, real, sensible i sentit, un camp per córrer, i aquest museu vol ser la invitació a emprendre aquests recorreguts. Per això, amb l’expressió “punt de centralitat” fem referència a obertura, coordinació i treball en un terreny compartit entre nombrosos actors, cadascun dels quals tenim papers i funcions pròpies.

La projecció audiovisual en gran format Territori barroc. Punt final de la visita al museu (foto de BAH Studios).

Activitats didàctiques i per a públic familiar. Dissenyades per Lux Mundi i l'equip del museu (foto de Marta Pic).

Programa d'actuació. Objectius i reptes del Museu del Barroc

El Museu del Barroc de Catalunya en aquest primer any del seu funcionament ha treballat per endegar el desplegament dels seus programes d'actuació, cosa que no ha pogut elaborar adequadament per haver estat ocupat a resoldre les qüestions relacionades estrictament amb l'obra arquitectònica i la producció museogràfica.

Com hem anat dient, la formació del nou museu s'entén adequadament si el veiem com el creixement natural i necessari del Museu de Manresa, que no solament no deixarà de fer cap de les seves funcions sinó que les amplia i les millora. Gràcies a això, el projecte disposava ja d'unes bases que han facilitat la implementació de noves propostes.

Algunes d'aquestes actuacions, preocupacions o reptes que ara mateix estem duent a terme —o formen part del nostre entorn de reflexió— són, breument i esquemàticament:

—Elaborar les propostes del nou servei educatiu i d'acció cultural del museu. Consolidar allò que tenim en tant que Museu de Manresa i ampliar-ho amb noves propostes de continguts i formats. Vetllar per a la satisfacció dels nous segments de públics de la societat actual i la diversitat de les demandes que plantegen.

—Conformar un programa científic i de recerca i comunicació estable. El museu preveu la programació d'unes Jornades d'Art Barroc a Catalunya estables i biennals, per a les quals buscarem la col·laboració de l'entorn universitari català i altres actors. També la convocatòria anual d'una beca per afavorir projectes de recerca. I, en general, afavorir la programació de ponències, accions i debats interdisciplinaris per abastar la varietat del complex cultural barroc. Aspirar a ser lloc per a la difusió de la recerca acadèmica.

—Acostar el barroc com un fenomen cultural global amb repercussió sobre els diversos àmbits de la vida: de la plàstica a l'espiritualitat, dels estaments socials afavorits als elements més marginals, de l'empirisme científic a la producció artesanal.

—Consolidar l'estructura funcional d'una institució museística complexa. Cal completar i estabilitzar l'estructura de personal tècnic i de serveis del Museu de Manresa per adequar-la a les exigències a què cal respondre en tant que Museu del Barroc de Catalunya

—Conformar una col·lecció de referència sobre l'art català de l'època del barroc, que no comprometi, sinó que reforci, la relació amb col·leccions i projectes existents al país. Definir, per tant, unes opcions i uns objectius conceptuals i de continguts propis i diferencials.

—Continuar el procés d’obra civil a l’edifici i, sobretot, avançar en la construcció dels nous espais de reserva, una de les necessitats més peremptòries per a assegurar la base del nou museu i les seves possibilitats de donar resposta als reptes que, especialment en l’àmbit de la gestió patrimonial, el nou museu està assumint.

—Actuar com a espai on es desvetllin reflexions sobre la nostra condició present des d’una lectura atenta del barroc. Són diversos els territoris a explorar: actituds davant un món desencisat; emergència de les emocions; un art d’extensió universal lligat als desplegaments colonials europeus; l’efímer; les expressions populars, socials i domèstiques… Accedir a aquest context cultural i artístic des de les formes en què s’expressa: arts plàstiques, literatura, arts escèniques, música, arts de l’objecte, manifestacions efímeres, arquitectura… Afavorir, per fer-ho, els debats interdisciplinaris.

—Considerar i insistir en la porositat dels límits cronològics tant històrics com estètics, com també la porositat interna entre les diverses manifestacions artístiques.

—Ser referent per a la difusió del patrimoni barroc català des del punt de vista de la generació d’un turisme cultural específic.

—Créixer com a museu èticament compromès amb la comunitat i la seva participació d’acord amb els valors que des de l’actual interpretació de la funció social del museu, tal com expressa la nova versió de la definició de museu adoptada pel Consell Internacional de Museus des de 2022.

Perspectiva de la línia de façana amb el bloc dels nous accessos al museu (foto d’Adrià Goula).

El claustre vist des d'un punt dels nous accessos al museu (foto d'Adrià Goula).

Notes

1. Sobre els primers anys i les primeres relacions dels fons del museu manresà: Francesc Vilà, "El catàleg del Museu de Manresa l'any 1919", a la *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, núm. 13, homenatge a Josep M. Gasol, Manresa, 2020.

2. Posem, per exemple, algunes anotacions de Josep Pla, a finals dels anys 50, on trobem expressions del tipus "barroc indecent" o "sinistre barroc" per referir-se a decoracions interiors d'una catedral o a l'arquitectura d'uns carrers de ciutats italianes. Josep Pla, *La vida lenta*, entrades del 24 i 28 de març de 1956)

3. Citat per F. Miralpeix a *Les pintures murals de Sant Climent de Talltorta*, ICRCPC, Llibres, 2021)

4. Gilles Deleuze, "Yo me acuerdo", entrevista de Didier Eribon, *Le Nouvel Observateur*, novembre de 1995)

5. Manllevem aquí (com en altres llocs) una expressió, "el segle daurat", que sovint hem vist utilitzar, buscant un efectiu joc de paraules, a Joan Bosch Ballbona per referir-se a les produccions artístiques i a aquests segles en general. Desplacem el daurat present a les obres, especialment als retaules, al daurat com a metàfora de la riquesa de les realitzacions plàstiques i la destresa dels autors. També, i potser més literalment, d'una societat que banya i fa lluir sota reflex daurat algunes de les seves precarietats, la fusta humil.

Copyright